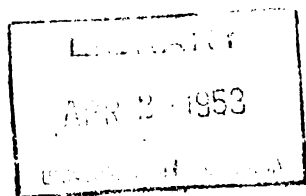

52
L
НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IV св. 3-4

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Око језика и правописа	75
2. М. Стевановић: Неки „спорни“ јекавизми	83
3. М. Павловић: Значење придева с наставком <i>асш</i> и његових варијаната	99
1. П. Ивић: Глагол <i>штожиши</i>	115
5. Милка Ивић: Израз „издржати до краја“	118
6. И. Јерковић: Неке немачке речи из некадашње Војне Границе	123
7. П. Ивић: Авиони на млазни погон	126
8. Писма уредништва у: Ортопедисати — ортопедисање	
I. Рад. Вукићевић	128
II. И. Стевовић	128
8. Језичке поуке	134

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука Републике

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига IV

Нова серија

Св. 3—4

ОКО ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

У Борби је изашао разговор њена дописника са мном о моме новом издању Правописа и о томе чему сам ја у њему, у првој линији, тежио (Борба, 21 XII 1952). Ограничен, с једне стране, природом дневнога листа, а, с друге, и претставом о њеној читалачкој публици, ја сам тамо рекао што се рећи могло. Овде пак ја ћу се мало исцрпније и свестраније задржати на том питању.

Ја нарочито помињем у споменутом „разговору“ да сам се свим силама трудио да непотребним ограничењима не спутавам слободу нашег језика као што би се могло десити када бих од двојних или тројних облика обележио један као правилан, а друге као неправилне. Ја то нисам чинио из простог разлога што то не би одговарало научној истини, јер су често ти облици подједнако правилни.

Наравно, и употреба се може навести као језички закон онда када већина народа нешто употребљава или већина књижевника (в. о томе у НЈ н. с. IV 1-8). Може се десити да се нешто у нашем језику после Вука развило мало друкчије него што је код њега забележено, али у пуном складу са развојном линијом нашег језика; онда, разуме се, живот, његова данашња динамика побеђује. Тако се јавило питање: да ли треба изговарати реч *сјасѣње*, како је код Вука обележено, или *сјасење*, како је у већине и народа и књижевника; нема сумње да је за нас пресудно *сјасење*.

Да се не би мислило да је *сјасење* постало од црквеног *сјасѣније* (оно би управо морало дати *сјасеније*, као што се каткада и говори), поменућу да је *сјасење* пошло за „леги-

тимном“ тенденцијом да речи, иако су глаголске именице које значе какав предмет (*печѣње, имање* и сл.) и, нарочито, оне које су постале од свршених глагола и значе какав акт — имају узлазни акценат на претпоследњем слогу (исп. *п̄равд̄ање* и *о̄правд̄ање, јед̄ињѣње* и *уједињѣње, о̄провржѣње, уређѣње, униш̄тѣње, вѣнч̄ање: венч̄ање, пош̄тање, пош̄тѣње, признање, створѣње*). Код Вука се поред *с̄исцѣње* може наћи и *вјѣнч̄ање, поузд̄ање, преобращѣње, ускрсѣње* и сл., али је у данашњем језику већ отело маха *поузд̄ање, преобращѣње, ускрсѣње* и сл. Тенденција која је била и код Вука (исп. и код њега поред *имање* и: *имање, достојање, поштање, поштојање, поштѣње, признање, саздање, ошворѣње, убијѣње, поред ускрсѣње* и *ускрсѣње*) преовладала је. Према томе, мора се водити рачуна и о тенденцијама које владају у језику и допустити да се јаве у пуном развиту ако за то сам језик даје довољно повода. Тако напр. придеви на *ји* када је испред њих *ч, ж, ш* могу имати и облик на *ији*: *мишија, мачији, божији* и сл. Даничић у својим Основама (стр. 82), иако пише *мишиј* итд. (у напомени испод текста на истој страни) каже: „Ајектива се овака сада говоре само у сложеним облицима. — У њих се још може гдје гдје чути *и* од наставка иза *ж* и *ч*: *ћурчија креста*; али се не само говори и без *и*, него се иза тијех гласова може и *ј* одбацити“. Али, уствари, и Вук, а нарочито Даничић, у својим делима имају *и-иј-*, а код других писаца и у говору *-иј-* је данас најобичније. И у речницима нашим има шаренила, иако је у II-ом издању Вукова речника само *-ји, -ја, -је*. Тако код Броз-Ивековића имамо: *бѣжѣ, бѣжѣј, бѣжѣј, бѣжѣјѣ — јѣзавчѣј, али у примерима и јазавчији — јѣрчѣј, а у примерима само јѣрчији — јунчѣј, у примерима опет и јунчији — лѣсичѣј и лѣсичѣјѣ — поред ѣвчѣј и: ѣвчијѣ — ишѣјѣј, у примерима и ишѣјѣји — сврѣчѣј и сврѣчиј — човјѣчѣј, човјѣчѣј и човјѣчијѣ и сл.; код Ристић-Кангре: врѣјчѣј — вучѣј и вучѣј (исп. код Вука вучѣј и у Правопису вучѣјѣ) — гучѣј, гучѣј и гучѣјѣ — кокошијѣ само — ѣвч(ј)ѣ и ѣвчијѣ — пѣч(ј)ѣ и пѣч(и)ѣ — пѣвч(ј)ѣ и сл. Из свега се овог шаренила може изаћи једино тако ако се допусти, према тенденцији која у језику влада, код придева ове врсте на сугласнике *ч, ш, ж* — поред наставка*

-ји, -ја, -је и -ји. -ија, -ије. Чак сам сматрао да према употреби код извесних писаца и према изговору треба допустити поред обичног *кѡзјѣ* и *кѡзијѣ*. Мислим да смо тако одговорили и живој употреби и јасно оцртаној тенденцији и у говорном језику и у језику писане књижевности. Навешћу још неке од таквих особина које би, обележене само према досадашњим изворима, без обраћања пажње на њихово стално ширење у књижевности и у говорном језику, тамо где се те особине јављају у најпотпунијем облику, наравно на терену који претставља основицу нашег књижевног језика, — чиниле непотребна и неправилна ограничења и стварале тешкоће за савлађивање нашег књижевног језика. Овамо иду глаголи на -*аваши*: -*авѣм* (*уѡшребљаваши*: *уѡшрѣбљаѣм*) и -*иваши*: -*ѣјѣм* (*уѡшребљаиваши*: *уѡшрѣбљујѣм*) о којима сам већ говорио у НЈ III н. с, 73-78; исто тако и глаголи са *е* од јата (*ѣ*) у инфинитиву и глаголској основи прошлих времена и вокалом -*и* у садашњем времену, као напр. *бѣлѣши*: *бѣлѣм* (*бијѣлѣши*: *бијѣлим*) и *бѣлиши*: *бѣлѣм* (*бијѣлиши*: *бијѣлѣм*) са познатим значењем код првих—стања (постајати бео), а код других — прелазне радње („чиним белим“). Како се у нашим дијалектима ова лепа разлика у облицима не чува увек подједнако (нарочито у гласовном правцу), а има их у којима се и чува, сматрао сам да је у духу нашег језика да се та правилност свугде спроведе, макар и са ознаком напоредности и других облика у појединачним случајевима. Тако исто и колебања типа *шѣташи*: *шѣтам* = *шѣташи*: *шѣћѣм*, *куѣаши*: *куѣѣм* (*куѣљѣм*) обележена су колико се више могло; само ту се није могло ићи до потпуног изједначења јер се до њега још није у језику дошло. Тако и у другим случајевима: напр. код акцената где су обележавани обични, свакидашњи облици, давани су и ређи, усамљенији. У неким случајевима се давало, на први поглед, и сувише велико обиље облика, напр. код аориста и имперфекта. Код имперфекта, иако има познато правило да се акценат презента чува и у њему, имперфекатски акценат је обележен јер се обично у том случају при изговору греша; код аориста акценат је обележен онда када је то било потребно према глаголској системи, тј. када се акценат, отступајући од акцента претеритске

(инфинитивне) основе, повлачио на први слог у 2-ом и 3-њем л. јд. Иако се та два облика у књижевном језику све више губе, што се тешко може зауставити јер се они губе и у народном језику, сматрао сам да је корисно изнети о њима што више материјала.

Ово неколико примера јасно је показало да и граматичар при састављању правописа има и извесно право и извесну дужност. Давно је утврђено да граматичари не стварају језик, већ само износе систему његову. У појединим случајевима одређивање те системе тражи од њих да смело закораче у расправљање о њиховим саставним деловима. Већ је велики Вук у једној прилици рекао да ако граматичари имају какво право, оно је у томе да у извесном доследном реду изнесу граматичке особине које су у дијалектима — због различних локалних језичких појава — каткада разбијене и зато се чине недовољно одређеним. Тако се једино и може доћи до оне „опћените“ или опште правилности коју треба дати свугде где год се до ње може доћи.

Истина је да правопис једног језика није увек у расправљању о самом језику и његовим граматичким особинама, већ углавном о ономе што се тиче правилности писања или изговора речи. Али због оне непосредне везе написане речи са њеним стварним значењем и службом у језику, много штошта из те области морало је добити и у правопису (наравно, у речнику) своју обраду. Уосталом треба увек имати на уму да се језик стално развија, а нарочито језик који је — као наш књижевни језик — у сталној зависности од народног језика, сличног у књижевном говорном језику (наравно, поред онога што у тај језик улази из књижевног језика као таквог). Под утицајем те сталне еволуције јављају се све нови, каткада двојни и тројни облици, којима граматичар, не реметећи и не ограничавајући живу струју народних особина, већ остављајући да се она свугде пробије у пуној лепоти и чистоћи, — треба да одреди у систему даног језика право место. Противно је и науци, и корисности и најобичнијем здравом смислу војевати — као што се каткада чини — против оног што је освојило и народне говоре и књижевнике. Сем свега другога, кад је у питању наш књижевни језик, заснован на народном, то би био и узалудан, Сизифов посао.

Сем граматичког дела, велики део правописа чине технички знаци: писање великих и малих писмена, растављање речи на слоге (нарочито при преношењу дела речи из једног реда у други), транскрипција страних (словенских и несловенских) речи, скраћивање речи и, донекле, интерпункција. Ја сам се у већини ових одељака држао оних принципа које је утврдила око тридесетих година овог века велика комисија наших стручњака (исп. ниже) или сам се споразумевао са данашњим стручњацима. Сматрао сам и даље, као и тада, да је оно у том правцу и најбоље и најпрепоручљивије што је најједноставније. Истина, у многим се одељцима данас могло поћи и даље јер се ишло од већ задобивених позиција. При растављању речи задржана су она правила до којих се дошло већ раније на основу гласовних особина нашег језика о којима сам у своје време опширно дискутовао (в. Глас САН CLVI 99-123, Зборник Богдана Поповића 273-286 и др.), тако да ова наоко техничка питања иду уствари у науку о гласовима, иако се понегде, тј. у другим језицима, практикује да правила о томе буду ствар договора или компромиса. Тако је каткада и у другим питањима овог одељка.

При транскрибовању словенских назива, на основу обичаја који се проширио у нашој књижевности, одустало се од крајњег фонетизма, и дат је начин да се не деформишу сувише њихови називи, већ да се изнесе оно што је самим њиховим правописом обележено пошто су и њихови правописи већим делом на фонетској основи.

Што се тиче интерпункције, питање о њој није техничке природе, нарочито у погледу запете. Ту су извршене извесне измене које су биле, углавном, у томе да основни принцип писања запете у нашем језику буде примењен што савршеније.

Основни начин писања и нашег савременог правописа заснован је — кас што и не може бити друкчије — на реформи Вука Караџића од 1818, са свима изменама која је она претрпела за време живота Вукова. Као што је добро познато, Србија је дефинитивно усвојила Вуков правопис и у целини и у свима појединостима тек 1868 г., Хрватска — 1892 г. На основу Вукових принципа, разрађујући их и допуњујући, израдио је свој правопис др Иван Броз за Хрвате (1892 г.), а њега је доцније прихватио и даље разрадио др Драг. Бо-

ранић. Његов је правопис изишао досада у десет издања. 1923 год. изашло је прво издање мог Правописа којим се ишло за тим да се да пуна вредност Вуковим правописним начелима која је била и у делима наше књижевности, а нарочито у граматици Стојана Новаковића од 1894 г., знатно поремећена. Али оно што се предлагало у моме Правопису, засновано на новој анализи језичких чињеница, каткада је и знатно отступало од онога што се давало у Правописима Броза и Боранића.

Појавила се мисао у научним круговима да се покуша да се изједначе неједнакости у њима. Ту је мисао прихватило тадашње Министарство просвете и одредило је комисију од наших најбољих стручњака тога времена да тај посао изврши. У комисију су ушли: Љуб. Стојановић, Томислав Маретић, Милан Решетар, Драг. Боранић, Ст. Куљбакин, Стј. Ившић, Фр. Рамовш и А. Белић. После многобројних и дугих препирки утврђене су једногласно основне тачке и цео нацрт правописне основе издат је као званично Упутство 1929-1930 год. На основу њега израђена су нова издања и Боранићева и Белићева Правописа (1930).

Иако се по школама радило по тим правописима, многи их се књижевни и научни радници на обема странама, и у београдском и у загребачком центру, нису држали.

Правопис од 1930 год. чисто је стручно или научно дело. У састављање његово, што је било мало необично за оно време, није се нико мешао. Никакве замерке нису учињене са званичне стране, већ је нацрт правописних правила примен у потпуности онако како га је комисија саставила.

За време окупације у Независној Држави Хрватској тај је правопис грубо одбачен и пришло се правопису из времена пре 1892 год. Појавило се прво Koriensko pisanje (Zagreb 1942, 125, мала 8°; израдио А. Б. Клаић уз сурадњу чланова Хрватског државног уреда за језик), а затим Hrvatski pravopis (Zagreb, 1944, 451, вел. 8°; израдили Фрањо Ципра и др А. Б. Клаић, уз сурадњу чланова Уреда за хрватски језик), а као издање Министарства просвете Недићеве Владе изашао је у окупираној Србији нацрт произвољно преправљеног правописа од 1930 год.

У Народној Републици Хрватској изашао је после ослобођења (1947 г.) дра Д. Боранића Правопис хрватског или српскога језика (девето, прерађено издање) којим се он, углавном, враћа на правопис пре рада званичне комисије од 1928/9 год. ослањајући се на понешто и из тога правописа. Опозиција према њојме што је било у старој Југославији вероватно је учинила да се одустане од споразумног правописа од 1930 год.

Несумњиво је да и у споразумном правопису од 1930 има недостатака, али мислим да он несумњиво претставља прогрес према свему што је, у том правцу, било пре њега. Зато он претставља у исто време и позитивну етапу у нашем правопису коју није требало лако напуштати.

У Сарајеву, у којем се све више подиже солидан културни центар, појавио се, после ослобођења, др Јован Ђуковић са два правописна рада: *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika sa pravopisnim rječnikom ijekavizama* (Sarajevo 1949, 218) и *Pravopis savremenog našeg jezika (analiza pravopisnih pravila i praktična uputstva za njihovu primjenu) I dio. Upotreba velikog slova i složene riječi* (Sarajevo, 1952, 221), у којима њихов писац, што је врло корисно, расправља о правописним разлозима за све важније случајеве. Он се држи споразумног правописа од 1929, наравно, и са неким отступањима.

И, најзад, појавио се мој Правопис у новом издању (1950-52, стр. 546) такође на основима договорног правописа од 1928/9 г., и он са незнатним изменама.

Јасно је за свакога коме је стало до ујединаченог писања у нашем народу да треба мислити о томе да се оно изврши, али не тако да писање буде обавезно само за средње и основне школе него да постане и општепримљено или општепризнато. Ранијег правописа нису се држали ни сви стручњаци или научници, ни сви књижевници и новинари, иако их је било доста на обема странама, и код Хрвата и код Срба, који су их се придржавали. Докле год не буде у том правцу извесног јединства, увек ће се помало лутати, тако да је оно потребно не само са културних него и са педагошкометодолошких разлога.

Потребан је договор или споразум до којег се може, са мало добре воље, лако доћи јер главни елементи за то већ постоје свугде у нашим народима где се пише српско-хрватским језиком. У том договору треба да учествују, по општој жељи слободно израженој свих наших република, претставници не само Београда, Загреба и Сарајева него и Новог Сада и Цетиња, а, можда, и других места, и то не само научници или стручњаци него и људи од пера, књижевници и новинари. Јер у књижевном правопису има доста ствари које су питање узајамног споразума и компромиса.

Људи су у својим навикама конзервативни и тешко се привикавају на нешто ново. Тако и у правопису. Када је заведен правопис од 1928/9 год. са више се страна могло чути да људи „ни за живу главу“ неће написати нешто што се противило њиховим дотадашњим навикама. Они су само заборављали да су тиме уносили анархију у културне обичаје своје земље или недостатак дисциплине у колективне послове, иако се ту тицало само малених ствари, којег великог слова, којег гласа, које тачке или запете или сл. Може се замислити каква је опозиција морала бити у Вуково време, када је мењано све: и облик слова, и сам нацрт извесних слова, и када се велики број слова сасвим одбацивао итд. Па ипак је Вук Караџић све то савладао, и поред тога што су се људи, као напр. даровити Јован Стерија Поповић, напредни књижевник тога времена, противили још и четрдесетих година и самом облику Вукових слова...

Али данас је друго време. Слобода, узајамно споразумевање, разумно узајамно помагање и кидање са свим рђавим, и крупним и ситним, конзервативним остацима прошлости — основица су савременог уређења наше земље и свих односа међу нашим народима. Зато се учврсто надамо да ће паметна акција у овом правцу, ако буде припремљена како треба, уродити добрим плодом.

А. Белић